

УДК 338.43:64.01-
043.86(477.82)
© 2018

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ ВОЛИНИ

А.О. Соколова¹, Н.П. Голій², Н.А. Гонта³

¹кандидат економічних наук

^{1, 2, 3}Волинська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН
вул. Шкільна, 2, смт Рокіни Луцького р-ну Волинської обл., 45626, Україна
e-mail: ¹alla.sklyva@rambler.ru, ^{2, 3}voldsgds@gmail.com

Надійшла 29.05.2017

Мета. Проаналізувати сучасний стан та оцінити перспективи розвитку сільських домогосподарств на прикладі Волинської обл. **Методи.** Системного узагальнення, абстрактно-логічний, аналізу і синтезу, економіко-статистичний, порівняльний, соціологічного опитування. **Результати.** Досліджено роль господарств населення Волинської обл. у валовому виробництві продукції рослинництва та тваринництва. Господарства сімейного типу, які виробляють, споживають і реалізують сільськогосподарську продукцію, є основним джерелом доходів сільського населення. В області з 2011 р. здійснюється підтримка особистих селянських господарств (ОСГ), де є 3 і більше корів, так званих сімейних (родинних) ферм. **Висновки.** Об'єктивні умови подальшого розвитку ОСГ зумовлюють потребу перетворення окремих домогосподарств у сімейні фермерські господарства з набуттям статусу юридичної особи чи фізичної особи-підприємця. Лише в цьому разі вони стануть самостійним рівноправним господарським суб'єктом організаційної системи сільськогосподарського виробництва, що сприятиме їх економічній незалежності і забезпечить підвищення життєвого рівня сільського населення Волині.

Ключові слова: сільські домогосподарства, особисте селянське господарство, сімейна родинна ферма, аграрне підприємництво, доходи сільського населення.

Сільські домогосподарства відіграють важливу роль у розвитку аграрного сектору України з огляду на потребу посилення багатофункціональної ролі сільського господарства, європейську інтеграцію. Вони здійснюють свою діяльність відповідно до положень Земельного кодексу України та Закону України «Про особисте селянське

господарство», який зазначає, що ОСГ — це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб завдяки виробництву, переробці та споживанню

сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і надання послуг з використання майна ОСГ, зокрема й у сфері сільського зеленого туризму.

Органи державної статистики використовують категорію «господарства населення», до яких зараховують домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії зараховані також фізичні особи-підприємці, які здійснюють свою діяльність у галузі сільського господарства [1]. Тобто категорія «господарства населення» об'єднує всіх тих виробників сільськогосподарської продукції, які не мають статусу юридичної особи. Ними є: ОСГ; громадяни, які займаються сільськогосподарською діяльністю на землях, виділених для будівництва та обслуговування житлового будинку і господарських будівель, колективного й індивідуального садівництва і городництва, дачних ділянок; фізичні особи-підприємці, які здійснюють свою діяльність у галузі сільського господарства.

Під впливом ринкових чинників в Україні склалася така структура виробництва сільськогосподарської продукції, в якій домогосподарства мають свою нішу. Нині в державі налічується 4,3 млн ОСГ, що використовують 6501 тис. га землі,

виробляючи близько 50% валової продукції сільського господарства; крім того: картоплі — 97%, овочів відкритого ґрунту — 89, плодово-ягідних культур — 84, молока — 80, яловичини — 75, свинини — 59% та ін. [2]. Останнім часом з діяльністю ОСГ пов'язані продовольча безпека держави, грошові доходи та рівень життя сільського населення. Крім того, сільські домогосподарства можна розглядати як складову одиницю для розвитку аграрного підприємництва за умови трансформації їх у сімейні фермерські господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню соціально-економічних та організаційно-правових аспектів розвитку сільських домогосподарств присвячено наукові праці багатьох учених [3–9]. Незважаючи на велику кількість і різноманітність проведених досліджень, окремі питання, пов'язані з подальшим розвитком ОСГ в умовах ринкових трансформацій на регіональному рівні, залишаються недостатньо вивченими. Особливої уваги заслуговує проблема створення сприятливого інституціонального середовища для ефективного розвитку ОСГ, що й зумовило вибір напрямку дослідження.

Мета досліджень — проаналізувати сучасний стан і здійснити оцінку перспектив розвитку сільських домогосподарств на прикладі Волинської обл.

1. Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства Волині, %

Продукція	Рік					2015 р. до 1990 р. (+, -)
	1990	2000	2005	2010	2015	
Продукція сільського господарства	40,8	79,7	79,5	73,3	63,1	22,3
Продукція рослинництва, всього в т.ч.:	34,5	75,8	78,6	76,7	66,7	32,2
зернові культури	2,8	34,5	48,3	56,4	46,2	43,4
цукрові буряки	0,0	41,0	59,7	30,8	33,9	33,9
картопля	59,6	98,4	99,0	98,8	99,1	39,5
овочі	32,6	91,3	96,7	95,7	96,1	63,5
плоди та ягоди	96,1	97,4	98,9	94,7	85,6	-10,5
Продукція тваринництва, всього в т.ч.:	47,6	85,6	80,7	69,6	58,4	10,8
м'ясо (у забійній масі)	29,4	71,4	67,2	49,7	33,4	4,0
молоко	32,5	77,8	83,8	84,1	82,4	49,9
яйця	59,4	95,0	79,9	90,0	87,8	28,4
вовна	7,3	92,9	94,3	96,3	90,7	83,4

Методи досліджень — системного узагальнення, абстрактно-логічний, аналізу і синтезу, економіко-статистичний, соціологічного опитування, порівняльний.

Результати досліджень. ОСГ залишаються стійкою формою господарювання в аграрному секторі Волинської обл. Нині нараховується 152,6 тис. домогосподарств, які обробляють майже 300 тис. га земельних угідь, їх частка у структурі виробництва валової продукції сільського господарства є переважною. За 2015 р. домогосподарства виробили продукції на суму 4,1 млрд грн. Упродовж останніх 8-ми років утримується тенденція поступового скорочення їх частки у загальнообласному виробництві сільськогосподарської продукції (з 79,5 % у 2005 р. до 63,4% у 2015 р.) (табл. 1).

У користуванні ОСГ — 329,2 тис. га землі, утримується 108,7 тис. гол. великої рогатої худоби, зокрема корів — 86,5 тис. гол., свиней — 227, овець і кіз — 15,9, птиці — 2888,3 тис. гол. З метою оцінки сучасного стану розвитку, виявлення проблем та обґрунтування перспектив функціонування ОСГ Волині щороку Головним управлінням статистики у Волинській обл. з 2010 р. проводиться вибіркве обстеження сільських домогосподарств. Обстеження охоплює всі райони області. У ньому беруть участь 912 (або 0,6%) сільських домогосподарств, на які припадає 0,9% земель домогосподарств у сільській місцевості. Обрані домогосподарства — уся сукупність наявних

домогосподарств (господарств населення) області, які розташовані на території сільських населених пунктів і мають у своєму володінні або користуванні землю. Інформація, отримана з поширених на генеральну сукупність домогосподарств даних базового інтерв'ю в рамках вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності населення сільської місцевості, відображає стан домогосподарств на момент опитування. За даними вибіркового обстеження сільських домогосподарств Волині, середня площа земельних ділянок у них коливалась у межах 1,7–1,9 га і у 2015 р. становила 1,84 га. Переважають (як за кількістю, так і за площею земельних ділянок) — великі домогосподарства з площею понад 1 га (табл. 2).

У 2015 р. ОСГ виростили: зернових — 490 тис. т; буряків цукрових — 142,3; картоплі (майже 100%, вирощеної в області) — 1089; овочів — 265,6 тис. т. Не менш вагомий внесок одноосібних господарств у тваринницьку галузь. Власниками ОСГ вироблено: м'яса (37,6%, вирощеного в області) — 59,8 тис. т; молока (понад 80%) — 350,3 тис. т; яєць (майже 88%) — 170,2 млн шт. Усього у власності сільських господарів нараховується 19 769 тракторів, 2 533 зернозбиральних комбайни та інша причіпна й ґрунтообробна техніка, що становить, відповідно, 88,2 та 78,6% загальної чисельності техніки, яка нараховується в усіх категоріях сільськогосподарських

2. Основні загальні характеристики сільських домогосподарств Волині

Показник	Рік						2015 р. до 2000 р. +, –
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Середній розмір площі землі домогосподарства, га	1,80	1,87	1,88	1,82	1,87	1,84	0,04
Питома вага земельних часток-паїв та орендованих ділянок у загальній площі землі, %	43,8	50,6	53,1	49,2	51,8	48,3	4,5
Частка домогосподарств, що утримують будь-який вид с.-г. тварин, %, у т.ч.:	86,1	86,9	81,7	83,3	76,1	75,1	-1,1
велику рогату худобу	59,7	57,4	52,1	56,5	47,6	51,3	-8,4
корів	58,1	56,2	49,6	56,4	46,9	50,6	-7,5
свиней	84,2	78,5	71,4	76,3	78,5	78,9	-5,3
Домогосподарства, що:							
мають техніку	47,5	49,2	46,3	46,8	43,8	49,9	2,4
залучають найманих працівників	17,0	9,7	13,6	10,2	13,2	15,5	-1,5

товаровиробників області.

Обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств свідчить, що структура посівних площ у них значно різниться залежно від розміру земельної ділянки. Господарі, які обробляють до 0,5 га, під зернові відводять 23,7% площ і 69,7% — під картоплю та овочі, у господарствах з більшою площею землі частка зернових у 1,7–2,3 раза вища [10]. Однак темпи росту виробництва сільськогосподарської продукції в ОСГ Волинської обл. відстають від темпів розширення їх землекористування. Причиною цього є: диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію; відсутність належного стартового капіталу; технічна відсталість ведення дрібного виробництва та його низька ефективність; труднощі зі збутом виробленої продукції; недостатня кооперація між ОСГ та інтеграція з іншими суб'єктами ведення агробізнесу; відсутність розвинутої ринкової інфраструктури, здатної обслуговувати приватне виробництво; нестача коштів для подальшої діяльності та ін.

Всебічна підтримка розвитку ОСГ є одним із пріоритетних завдань аграрної політики держави, яка має забезпечити динамічний розвиток цих господарств, трансформацію найактивніших із них у підприємницької структури. У Волинській обл. нагромаджено певний позитивний досвід підтримки розвитку ОСГ. Для гарантування продовольчої безпеки Волині, адаптації виробництва сільгосппродукції до норм і вимог СОТ, поліпшення інформаційно-консультаційного забезпечення ОСГ рішенням Волинської обласної ради від 27 грудня 2011 р. № 8/13 було прийнято Програму підтримки ОСГ у Волинській обл. на 2012–2016 рр. Мета програми — забезпечення відповідно до законодавства підтримки ОСГ за кошти обласного бюджету, стимулювання виробництва і реалізації продукції, насамперед тваринницької, поліпшення умов для виробництва ОСГ трудомістких видів продукції, їх технічної оснащеності, підвищення зайнятості та доходів сільського населення, вирішення соціальних питань на селі. У 2016 р. рішенням обласної ради від 10.03.2016 р. № 3/23 затверджено «Комплексну програму розвитку агропромислового комплексу Волинської

області на 2016–2020 рр.». Цією програмою передбачене фінансування таких заходів з підтримки ОСГ:

- відшкодування відсоткової ставки за кредитами, наданими для будівництва та реконструкції міні-доїльних залів або молокопроводів фермерським господарствам та ОСГ;
- відшкодування відсоткової ставки або комісії за кредитами, наданими для придбання тракторів потужністю не більшою ніж тяговий клас 1,4 та ряду причіпного інвентарю, який агрегується з ними, для фермерських господарств, які мають в обробітку до 50 га землі, і для власників ОСГ;
- виплати дотації за утримання телиць і нетелей в ОСГ, які народилися в результаті штучного осіменіння, вирощені і утримувались у цьому господарстві до 2-річного віку;
- виплата дотації власникам ОСГ — сімейним (родинним) фермам, які утримують 3 і більше корів;
- дотація особистим селянським і фермерським господарствам, які мають в обробітку до 50 га землі, за посадку садів і ягідників;
- часткове здешевлення вартості штучного осіменіння корів і телиць у ОСГ та ін.

Крім того, в окрему групу ОСГ — сімейних (родинних) ферм виділяють господарства, які утримують 3-х і більше корів. Рішенням Волинської обласної ради ще від 12.03.2012 р. № 10/45 затверджено положення про сімейну (родинну) ферму, згідно з яким *сімейна (родинна) ферма (СРФ)* — це господарська діяльність, яку здійснює фізична особа або особи, які перебувають у сімейних або родинних відносинах і спільно проживають, мають у власності 3-х і більше корів. Мета СРФ — задоволення особистих потреб за допомогою виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків. Обов'язковою умовою реєстрації СРФ є наявність у власності 3-х і більше ідентифікованих корів, приміщення для їх утримання та дотримання санітарно-ветеринарних вимог, що дає змогу власникам таких домогосподарств користуватися підтримкою в рамках загальнодержавних та регіональних програм, які активно впроваджуються в області. А це, в свою чергу, спонукає до подальшого нарощування виробництва і зрештою створює умови для підвищення рівня

3. Кількість сімейних родинних ферм у Волинській обл. (станом на 1.01.2016 р.)

Показник	Кількість господарств	Площа землі, що використовується, га	Поголів'я корів, усього, гол.
Особисті селянські господарства, всього	152600	339200	88000
Сімейні (родинні) ферми	3212	12882	11168
% від загальної кількості	2,1	4,0	12,7

доходів від продажу продукції. Вид діяльності таких ферм не належить до підприємницької діяльності. За даними Департаменту агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації, за період з 2011 по 2016 р. кількість таких родин зросла з 860 до 3212, а чисельність корів у господарствах — з 3036 до 11168 гол. (табл. 3).

Найбільша кількість сімейних (родинних) ферм нараховується у Рожищенському, Горохівському, Маневицькому, Іваничівському районах. Частково саме волинський досвід було покладено в основу проекту Закону України № 1599 «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання

створення та діяльності сімейних фермерських господарств», ухваленого Верховною радою у 2-му читанні 31 березня 2016 р. Мета цього законопроекту — створення правових, економічних і соціальних передумов трансформації ОСГ у сімейні фермерські господарства з набуттям статусу юридичної особи або фізичної особи-підприємця. Статусу «сімейного фермерського господарства» на законодавчому рівні можуть набути ті сільські домогосподарства, які «переросли» особисті селянські, і держава, ухваливши відповідний закон, засвідчить готовність тісно співпрацювати з ними як з повноправними суб'єктами аграрного ринку.

Висновки

На основі здійсненого аналізу проблем і перспектив розвитку сільських домогосподарств Волині можна виділити такі основні принципи положення, які має врахувати як регіональна, так і державна аграрна політика, спрямована на їх підтримку і розвиток: удосконалення нормативно-правового середовища функціонування господарств населення; підвищення соціального і правового статусу ОСГ й поширення на їх власників заходів державної підтримки; гармонізація інтересів власників, найманих працівників та сільських громад в умовах

адміністративної децентралізації; розширення участі дрібних сільськогосподарських товаровиробників у формуванні бюджетів сільських територіальних громад; зміцнення прав земельної власності сільського населення й освоєння системи економічного регулювання земельних відносин; розширення сфери виробництва й удосконалення технологій виробництва продукції тваринництва і рослинництва; налагодження взаємодії між сільськогосподарськими, переробними і особистими господарствами на основі їх кооперації та інтеграції.

Соколова А.А.¹, Голий Н.П.², Гонта Н.А.³

^{1, 2, 3}Волинская государственная сельскохозяйственная опытная станция НААН, ул. Школьная, 2, пгт Рокини Луцкого р-на Волинской обл., 45626, Украина; e-mail: ¹alla.skilva@rambler.ru, ^{2, 3}voldsgds@gmail.com

Оценка современного состояния и перспективы развития сельских домохозяйств Волины

Цель. Проанализировать современное состояние и оценить перспективы развития

сельских домохозяйств на примере Волинской обл. **Методы.** Системного обобщения, абстрактно-логический, анализа и синтеза, экономико-статистический, сравнительный, социологического опроса. **Результаты.** Исследована роль хозяйств населения Волинской обл. в валовом производстве продукции растениеводства и животноводства. Хозяйства семейного типа, которые производят, потребляют и реализуют сельскохозяйственную продукцию, являются основным источником доходов сельского

населення. В області с 2011 г. проводиться підтримка личних крест'янських хозяйств (ЛКХ), где есть 3 и более коров, так называемых семейных (родственных) ферм. **Выводы.** Объективные условия для дальнейшего развития ЛКХ определяют необходимость преобразования отдельных домохозяйств в семейные фермерские хозяйства с приобретением статуса юридического лица или физического лица-предпринимателя. Только в этом случае они станут самостоятельным равноправным хозяйственным субъектом организационной системы сельскохозяйственного производства, что будет способствовать их экономической независимости и обеспечит повышение жизненного уровня сельского населения Волины.

Ключевые слова: сельские домохозяйства, личное крестьянское хозяйство, семейная родственная ферма, аграрное предпринимательство, доходы сельского населения.

Sokolova A.¹, Holii N.², Honta N.³

^{1, 2, 3} Volyn state agricultural experimental station of NAAS, Shkolna Str., 2, Rokini, Lutsk region, Volyn oblast, 45626, Ukraine; e-mail: ¹alla.skiva@rambler.ru, ^{2, 3}voldsgds@gmail.com

Assessment of contemporary state and perspectives of development of village facilities of Volyn

The purpose. To analyze contemporary state and to evaluate perspectives of development of village facilities on an instance of Volyn oblast. **Methods.** System generalization, abstract-logical, analysis and synthesis, economic-and-statistical, comparative, sociological interrogation. **Results.** Role of facilities of the population of Volyn oblast in total production of plant growing and animal husbandry is probed. Facilities of family type which produce, consume and realize agricultural products are the basic source of incomes of agricultural population. Local authorities (beginning from 2011) support of personal peasant farms (PPF) with 3 and more cows (so-called family farms). **Conclusions.** Objective conditions for further development of PPF predetermine necessity of transformation separate facilities in family farms with acquisition of the status of juridical person or physical person - businessman. Only in this case they become independent equitable economic subject of organizational system of farm-production. And that will promote their economic independence and will ensure heightening standard of life of agricultural population of Volyn.

Key words: village facilities, personal peasant farm, family farm, agrarian business, incomes of agricultural population.

Бібліографія

1. Статистичний щорічник. Волинь — 2015; за ред. В.Ю. Науменка; Головне управління статистики у Волинській області. Луцьк, 2016. 478 с.
2. Програма розвитку особистих селянських господарств в Україні на період до 2020 року (проект); за ред. Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 28 с.
3. Губені Ю.Е., Коверко Ю.А. Розвиток особистих селянських господарств в умовах адміністративної децентралізації. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 68–74.
4. Дієсперов В.С. Тенденції розвитку сільських домогосподарств. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 70–79.
5. Збарський В.К., Канінський М.П. Особисті селянські господарства: місце і роль у продовольчому забезпеченні країни. *Агроінком*. 2008. № 1–2. С. 27–32.
6. Кропивко М.М. Особисті селянські господарства: феномен чи об'єктивні обставини. *Економічний дискурс*. 2016. Вип. 1. С. 11–21.
7. Кропивко М.М. Економіка розвитку селянських господарств України: моногр. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 328 с.
8. Лупенко Ю.О., Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Результати і проблеми реформування сільського господарства. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 26–38.
9. Прокопа І., Крисанов Д. Селянські господарства в Україні: генезис, сучасні виклики та доміанти розвитку. *Економіст*. 2013. № 11. С. 6–10.
10. Сільське господарство Волині — 2015: стат. зб.; за ред. В.Ю. Науменка; Головне управління статистики у Волинській області. Луцьк, 2016. 330 с.